

HORVÁTH RÓBERT

A magyar hivatalos statisztika törvényes
szabályozása
a szocialista statisztika korszakában

I.

Ebben az évben ünnepli hivatalos statisztikai szolgálatunk a szocialista statisztika harmincéves évfordulóját, s ez az évforduló kitűnő alkalmat szolgáltat annak a kérdésnek a felvetéséhez, miként tükröződik a szocialista statisztika eddig megtett útja e nagyszabású változás törvényes szabályozásán keresztül. E kérdés felvetésének nemcsak állami statisztikánk fejlődésének szempontjából van jelentősége, de jelentős az jogi életünk fejlődését tekintve is, — közelebbről nemcsak a jogalkotás, de különösen az államigazgatás fejlődésének tükrében is, miután a specializálódott hivatalos statisztikai tevékenység a modern jogfejlődésben az államigazgatási tevékenység szerves alkotórészévé vált, mely nélkül ez utóbbi integritása sem lenne kellőképpen biztosított.

II.

Elegendő itt ebben az összefüggésben arra utalni, hogy a modern államigazgatás statisztikai követelményei már a polgári fejlődés folyamán felvetődtek a központosított nemzeti monarchiák kialakulásával a makro-ökonómiai nagy gazdasági egységekre felépülve, egyrészt a közép-európai német és ausztriai kameralista fejlődés hatására már a XVIII. század második felében, de másrészt a nyugat-európai fejlődés élén haladó francia monarchiában is, már az „ancien régime” alatt ugyanebben az időben.¹ Ez utóbbi fejlődési vonal fő eredményeit azonban már csak a Nagy Francia Forradalom alapjain felépülő polgári államfejlődés, közelebbről annak is az I. NAPÓLEON nevéhez fűződő államigazgatási reformja aratta le a XVIII. és XIX. század fordulóján, megalkotva a specializált statisztikai államigazgatás első elkülönült szervét, a „Bureau de Statistique”-et.²

A napóleoni birodalom bukása és a restaurációs korszak zűrzavarái ellenére ez a francia példa elég erősnek mutatkozott ahhoz, hogy a XIX. század első felében egy nagy statisztikus tudós és szervező, QUETELET, e kezdeményezés minden érdemét átmentse. Az e század húszas éveinek végefelé kiala-

¹ HORVÁTH, R.: A francia hivatalos statisztikai szolgálat múltja, Magyar Statisztikai Szemle, 1974. 11—12. sz., 469. és köv. o.

² Uo., 473. és köv. o., — részletesebb elemzését e kérdésnek lásd *Uo.*: A statisztika fejlődése Franciaországban és annak magyar tanulságai, Acta Universitatis Szegediensis, Juridica et Politica, Tomus XIV, Fasciculus 4., Szeged, 1967., II. rész, 41. és köv. o.

kuló német-alföldi, majd az önállósult belga hivatalos statisztikai szolgálat az ő égisze alatt továbbépítette és befejezte a század elején e téren megindult fejlődési folyamatot és egy „mintának” tekinthető hivatalos polgári statisztikai szolgálatot alakított ki. Ez utóbbi fejlődés az 1846-ban közreadott belga statisztikai törvényben kulminált, mely felismerve a statisztikai tevékenység erősen tudományhoz kötött jellegét, az alapvető jelentőségű központi statisztikai államigazgatási szerv mellé egy tudományos tanácsadó testületet, egy „statisztikai tanácsot” is életre hívott már.³

Tulajdonképpen ha végigtekintünk a specializált hivatalos statisztikai szolgálatok fejlődésén a polgári fejlődés további folyamán, — eltekintve azok mennyiségi növekedésétől és területi elterjedésétől az egész világon —, azok fő szervezeti és működési problémái mind a XIX. század második felében, mind az egész XX. század folyamán elsősorban e működésnek a statisztikai elmélet és módszertan, továbbá az államtudomány követelményeivel való összhangba hozásából, majd különösen a jelen század derekától kezdve a rohamosan kifejlődött statisztikai gépi technikai alkalmazási problémáiból adódtak, — mely utóbbi szintén túlnyomóan tudományos problémákat támaszt. Főleg e problémák megoldása jegyében állottak a QUETELET által létrehozott „nemzetközi statisztikai kongresszusok” 1853—1876 között, majd az azok jogutódának és tevékenysége folytatójának tekinthető Nemzetközi Statisztikai Intézet, az „Institut International de Statistique” működése is, megalapításától, 1885-től tekintve napjainkig.⁴

A hivatalos statisztikai szolgálatok fejlődésében ezen túlmenően új momentum nem is a statisztikai, hanem az államtudományi és az annak megfelelő államigazgatási oldalról, vagyis egy új típusú állam kialakulásával merült csak fel. Egy új típusú szocialista állam, a Szovjetunió kialakulása, és ezen belül egy új típusú, szocialista hivatalos statisztikai szolgálat kifejlődése azonban elkerülte a két világháború közt az e statisztikai problémákkal foglalkozó szakemberek figyelmét.⁵ A II. világháború után, az európai szocialista országok kifejlődésének kezdetei során azonban gyorsan nyilvánvalóvá vált, hogy ez az az új „minta”, melynek alapul vétele, követése és tapasztalatainak átvétele utat képes mutatni az új típusú államban felvetődő új típusú hivatalos statisztikai szolgálatok kialakításához és azok feladatainak megoldásához.

Ezt az utat kellett követni a kialakuló magyar szocialista hivatalos statisztikai szolgálatnak is, minden szép és haladó elemekben is bővelkedő statisztikai hagyományai ellenére. Szocialista állami statisztikai fejlődésünk törvényes szabályozásának helyes értékeléséhez, akármilyen röviden is, de szükséges tehát egy pillantást ezekre a történelmi előzményekre is vetni.

³ *Ua.*: Quetelet és a statisztikai tudomány fejlődése, Statisztikai Szemle, 1973. 10. sz., 1010. és köv. o.

⁴ *Ua.*: A nemzetközi statisztikai együttműködés kifejlődése, Acta Univ. Szegediens., Jur. et Pol., Tom. V. Fasc. 1—15., Szeged, 1958., 105. és köv. o., — továbbá *Ua.*: Quetelet et la Statistique de son Epoque, *uo.*, Tom. XXIII. Fasc. 3., Szeged, 1976., 89. és köv. o.

⁵ Egyetlen kivételként MAGYARY ZOLTÁN egyetemi tanár említhető ebben a vonatkozásban, mind magyar, mind nemzetközi viszonylatban.

III.

A magyar statisztikai tudomány és a magyar állami statisztikai gyakorlat múltjának és haladó hagyományainak feltárása, s ezen belül főleg a jelen sorok szerzőjének munkássága, rámutatott már arra, hogy a hivatalos statisztikai tevékenység jelentőségének felismerése szinte a magyar statisztikai tudomány múltjával egyidős.

Elegendőnek látszik itt csupán ebben az összefüggésben arra utalni, hogy a magyar politikai aritmetika első európai színvonalú úttörője, HATVANI debreceni kollégiumi professzor már 1757-ben közreadott művében azon a véleményen volt, hogy a halandóság és a morbiditás statisztikai tanulmányozása nemcsak a debreceni városi magisztrátusnak lenne kötelessége, de az egész „magyar királyság” területén a népességi viszonyok megjavítását segíthetné elő.⁶ A fejlettebb német leíró statisztikai iskola hazai képviselői közül NÉMETH LÁSZLÓ achenwalli szellemű, s a fontosabb európai országokat leíró statisztikája már 1797-ben szorgalmazta „egy ország” népességi viszonyainak teljes és hiteles, azaz állami eszközökkel történő feltárását.⁷ Ezt a programot mestere, SCHWARTNER pesti egyetemi tanár egy évvel később megjelent munkája már tulajdonképpen teljesen egyidejűen realizálta is, — méghozzá a II. JÓZSEF-féle népszámlálás adatainak első komoly statisztikai kiaknázásával. SCHWARTNER művének második kiadásában, az 1809-ben megjelent első kötetben, első ízben adott komoly értékelést a napóleoni korszak „statisztikai hivatalának” tevékenységéről és az azt egy évszázaddal megelőző és egész Franciaországra kiterjedő nagy VAUBAN-féle statisztikai felvételi kísérletről, az „intendánsok összeírásáról”.⁸ A magyar népességtudomány első tudatos úttörője, FEJES JÁNOS kishontmegyei asszesszor, ugyanakkor már 1803-ban a kameralista államigazgatás által szorgalmazott népszámlálások helyett egy félig államigazgatási rendszerbe bevont egyházi anyakönyvezésen alapuló állami „népességi listák” kialakítását sürgette a népmozgalom adataira támaszkodva, nyilvánvalóan a kiváló porosz politikai aritmetikus és népességtudós, SÜSSMILCH hatására, valamint a porosz államigazgatás által bevezetett hasonló jellegű rendszer analógiájára.⁹

Itt kell megemlékezni végül a budai magyar helytartótanács keretében folyó kamerális-policiális gazdaságstatisztikai tevékenységről, melynek makroökonómiai jellege már elvitathatatlan volt, valamint az innen kinőtt első magyar közgazdász, BERZEVICZY szakirodalmi tevékenységéről. Ez utóbbi keretében BERZEVICZY a fontosabb gazdaságstatisztikai adatok állami begyűjtése és feldolgozása mellett tört lándzsát és ezzel a XX. századi „kvantitatív

⁶ HORVÁTH, R.: Egy ismeretlen politikai aritmetikus: Hatvani István professzor (1718—1786), Acta Univ. Szegediens. Jur. et Pol., Tom. IV. Fasc. 3., Szeged, 1958., — továbbá *Ua.*: Hatvani István professzor (1718—1786) és a magyar statisztikai tudomány kezdetei, Budapest, 1963., Függelék, 298. és köv. o.

⁷ *Ua.*: Néhány gondolat a szociológiai és a statisztikai tudomány kezdeteiről különös tekintettel a hazai vonatkozásokra, Szociológia, 1974. 1. sz., 54. és köv. o.

⁸ *Uo.*, 58. és köv. o., — továbbá *Ua.*: A magyar leíró statisztikai irány fejlődése, a Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutató Csoport Kiadványai, Budapest, 1966., 5. sz., 37. és köv. o., — valamint *Ua.*: Két nagy soproni statisztikus: Schwartner Márton és Thirring Gusztáv, Statisztikai Szemle, 1972. 10. sz., 1056. és köv. o.

⁹ *Ua.*: Az első magyar népességtudományi mű megjelenésének 150. évfordulójára, Statisztikai Szemle, 1962. 8—9. sz., 860. és köv. o.

közgazdaságtan” igen korai előfutárának is bizonyult, — de ugyanakkor egyben az ugyancsak XX. századi „gazdaságdemográfia” protagonistájának is, mint-hogy a gazdaságstatisztika és a népességstatisztika szerves összefüggését és a gazdasági és népességi kérdések szoros interdependenciáját vallotta és képviselte tudományos működésében.¹⁰

Noha a szentszövetségi korszak csirájában fojtotta el ezeket a nagyszerű kezdeményezéseket, az egész ország legfontosabb életviszonyaira kiterjedő statisztikai megismerés és „honismeret” gondolatának szükségességét a leíró iskolai hagyományok folytatói, elsősorban MAGDA és FÉNYES, valamint statisztikai jellegű munkásságuk átmentette.¹¹ Így a napóleoni háborúk végén felfüggesztett magyar alkotmány helyreállításával és az ún. „reform-országgyűlések megindulásával viszonylag gyorsan, már 1844-ben sor került egy rövid keret-törvény kiadására, mely lényegileg még a feudális viszonyok közt, de már az önálló magyar polgári hivatalos statisztikai szolgálat felállítását vette célba. E mögött a kezdeményezés mögött — ahogy erre ugyancsak rámutattam —¹² — nemcsak az ausztriai birodalmi hivatalos statisztikai szolgálat 1829-ben történt felállításának a hatását, de legalább ugyanennyire a későbbi első független magyar polgári kormány belügyminiszterének, SZEMERÉ-nek befolyását lehet felfedezni, — elsősorban a nyugat-európai tanulmányútjának tapasztalatai hatására.

A magyar polgári forradalom 1848-ban egy csapásra valóra váltotta ezeket a reményeket a FÉNYES igazgatósága alatt működő „Országos Statisztikai Hivatal” felállításával, hogy azután az ezt követő szabadságharccal együtt a magyar államiságnak ez a fontos államigazgatási vívmánya is elbukjon. Nem lehet véletlennek tekinteni, hogy ez a dicsőséges haladó statisztikai hagyományunk, melynek méltó tudományos feltárása éppen a magyar polgári forradalom centenáriumaéhoz kapcsolódott 1948-tól kezdve, a magyar hivatalos szocialista kialakulásának e kulcsidőszakában is a legerősebb történelmi hatóerőnek bizonyult és csak jóval később, — a Magyar Tanácsköztársaság 40. évfordulóját követően terelődött csak a figyelem a magyar hivatalos szocialista statisztikának e másik nagyfontosságú forradalmi hagyományára.¹³

A magyar polgári forradalmat követő abszolútista korszak mindenesetre az ausztriai birodalmi hivatalos statisztikai szolgálat magyarországi tevékenységének nagyfokú intenzívválódását követelte még és ennek mintegy reakciójaként a Magyar Tudományos Akadémiát is a statisztikai tudomány fokozott művelésére, sőt a társadalomtudományok homlokterébe való állítására ösztönözte. Így került sor a queteleti statisztika hazai meghonosításának szorgalmazására,

¹⁰ *Ua.*: Berzeviczy Gergely közgazdasági és népességi tanai, Acta Univ. Szegediens., Jur. et Pol., Tom XI, Fasc. 7., Szeged, 1964., — továbbá *Ua.*: A közgazdasági elemzés Berzeviczy Gergely műveiben, *uo.*, Tom, XVIII, Fasc. 1., Szeged, 1971., — valamint *Ua.*: A statisztikai módszer és elmélet kérdései Berzeviczy Gergely műveiben, Budapest, 1972., — végül *Ua.*: A statisztika Berzeviczy Gergely műveiben, Statisztikai Szemle, 1973. 7. sz., 733. és köv. o.

¹¹ *Ua.*: Fényes Elek, a haladó magyar statisztikus reformer (1807—1876), Acta Univ. Szegediens., Jur. et Pol., Tom, III, Fasc. 5., Szeged, 1957., — továbbá *Ua.*: Magda Pál (1770—1841) a statisztikus és társadalomtudós, *uo.*, Tom, XV., Fasc. 3., Szeged, 1968.

¹² *Uo.*, Fényes Elek, *stb.*, *id. h.*

¹³ *Ua.*: A Magyar Tanácsköztársaság statisztikai koncepcióiról, Acta Univ. Szegediens., Jur. et Pol., Tom, VI, Fasc. 4., Szeged, 1960. — továbbá *Ua.*: A Tanácsköztársaság megalakulásának félévszázados fordulója és statisztikai kezdeményezéseinek jelentősége, Statisztikai Szemle, 1969. 3. sz., 227. és köv. o.

a belga statisztikával való kapcsolatok felvételére, egy akadémiai „Statisztikai Bizottság” felállítására, sőt ez utóbbi keretében egy tudományos eszközökkel megvalósítandó magyar népszámlálás kísérletére is.¹⁴ E kísérlet — annak kudarcán keresztül is — komoly hatást gyakorolt a kiegyezés után, ahogy máshelyütt kifejtettük, a végleges magyar polgári hivatalos statisztikai szolgálat létrehozására és e szolgálat európai színvonalra történő emelkedésére a századfordulóig bekövetkezett fejlődés folyamán. Hogy erre ugyancsak utaltunk, a „magyar statisztikai lelkesedés” e korszakának eredményeiben nemcsak a két nagy vezető magyar hivatalos statisztikus, KELETI mint a Központi Statisztikai Hivatal és KÖRÖSY, mint a Székesfehérvári Statisztikai Hivatal igazgatója, tevékenysége volt kulcsfontosságú, de a magyar hivatalos statisztikai szolgálat törvényes szabályozásának is.¹⁵

A polgári korszak három alapvető statisztikai törvénye — 1874: XXV. tc., az 1897: XXXV. tc. és az 1929: XIX. tc. — a magyar kapitalista gazdasági és társadalmi fejlődés akkori hivatalos statisztikai követelményeinek megfogalmazásával volt egyértelmű és lehetővé tette azoknak a kor színvonalán történő érvényesítését a viszonylag korszerű és világos jogi szabályozásán keresztül. Közülük e korszak utolsó törvényes szabályozása, melyet az 1929: XIX. tc. testesített meg, érdemben is előzménye volt a magyar szocialista hivatalos statisztikai szolgálat kialakulásának és így egyes vonatkozásait, mint közvetlen előzményt természetesen a jelen tanulmány keretében is érintenünk kell.

IV.

Az önálló magyar polgári hivatalos statisztikai szolgálat 1867-es kialakulásától kezdve annyiban folytatta az 1848-as hagyományt, hogy a Földművelés, Ipar és Kereskedelmi Minisztérium alá volt rendelve az államigazgatási szervezetben és gyakorlatilag csak a Központi Statisztikai Hivatal problémáit szabályozta mind a két elsőnek kiadott statisztikai törvény, az 1874: XXV. tc. és az 1897: XXXV. tc. is.¹⁶

Noha már az első magyar statisztikai törvény kiadása alkalmából a hivatal területi szervezetének kialakítása is felmerült, valamint a statisztikai tanácsé is, ezeknek az intézményeknek az életre hívására az akkor kapitalizálódó magyar közgazdasági rendszer első komolyabb ciklikus válsága következtében, valamint az előállott állampénzügyi nehézségek miatt nem kerülhetett sor. Miután az időközben jól működő szervezet ezek nélkül is jól ellátta szolgálati szerepét az államapparátuson belül, e helyzetben a második magyar statisztikai törvény sem változtatott, csupán egy statisztikai munkaterv kidolgozásával töltötte meg azt a hivatali statisztikai munka folyamatosságának és rendszerességének a biztosítása érdekében. Ez összefüggött az évenkénti és a parlament elé terjesztett, a kormány működéséről szóló kormányjelentés összeállításával is, melynek legfontosabb mellékletét éppen a „Statisztikai Évkönyv” képezte.

¹⁴ *Ua.*: Konek Sándor professzor (1819—1884) elméleti statisztikai munkássága és a magyar polgári statisztikai elmélet kialakulása. Acta Univ. Szegediens., Jur. et Pol., Tom. XII. Fasc. 2., Szeged, 1965., — továbbá *Ua.*: Quetelet és a magyar statisztika, Statisztikai Szemle, 1976. 3. sz., 290. és köv. o.

¹⁵ *Ua.*: A magyar hivatalos statisztikai szolgálat kialakulásának jelentőségéről, Statisztikai Szemle, 1958. 3. sz., 161. és köv. o.

¹⁶ *Uo.*

Már az első magyar statisztikai törvény kísérletet tett — világviszonylatban először — a statisztikai adatszolgáltatási kötelezettség jogi szabályozására is. A polgári liberalizmusnak abban a légkörében azonban, amelyben e törvény létrejött, az adatszolgáltatás végső alanyának a megragadása csak közvetett módon történhetett: a törvény elsősorban a közhatóságokat és közintézményeket kötelezte adatszolgáltatásra és csak ha szükségesnek mutatkozott, az adatoknak az állampolgároktól történő beszerzésére. A következő statisztikai törvény, az 1897: XXXV. tc. ezt a kötelezettséget — elsősorban a népszámlálásokra figyelemmel — a magánszemélyekre is kiterjesztette és gondoskodott azokról a törvényes biztosítékokról is, amelyek a magánszemélyt az e téren előállható jogsérelemtől megvédték. Ezért vagyoni vagy erkölcsi, illetve családi vonatkozású életviszonyainak egyéni közzétételét kizárta, illetve adóztatási célra való felhasználását tiltotta.

E szabályozás egyben már arra is utal, hogy a népszámlálásokat a statisztikai törvényben foglalt általános adatszolgáltatási kötelezettség, illetve a munkaterv alapján a Központi Statisztikai Hivatal nem külön törvény alapján hajtotta 10 évenként végre az általános közigazgatási apparátus bevonásával és a külön erre a célra alkalmazott számlálóbiztosoknak a bevonásával. Ezért ez utóbbiaknak jogállását ez a második törvény ugyancsak szabályozta. Területi téren csupán annyi munkamegosztás alakult ki, hogy a Központi Statisztikai Hivatallal szinte egyidőben létrehozott Székesfővárosi Statisztikai Hivatal hazánk egyetlen kialakuló nagyvárosának speciálisabb statisztikai problémáit saját apparátusával oldotta meg, továbbá, hogy 1875-ben egy külön autonóm Horvát-Szlovén Statisztikai Hivatal felállítására is sor került. Ez az államjogi felfogás felelt meg annak a magyar álláspontnak, mely az egységes vám- és külkereskedelmi osztrák—magyar birodalmi statisztika felszámolását már a kiegyezéstől kezdve szorgalmazta és 1877-ben el is érte.

A statisztikai tanács hiányát a magyar statisztikai hivatal megalakulásától kezdve szaktanfolyamokkal igyekezett pótolni, hogy alkalmazottai szaktudását biztosítsa. Első ízben ilyen szaktanfolyam megrendezésére 1869-ben, majd 1884—1889 között került sor, majd 1895-től rendszeresen külön miniszteri rendelet alapján, melyet a felügyeletet ellátó miniszter bocsátott ki és amelynek bevált rendszerét az 1897: XXXV. tc. is átvette és inkorporálta. Ezzel párhuzamosan az egyetemek jog- és államtudományi karain is folyt a statisztika oktatása az 1777-es „Ratio Educationis” alapján, elsősorban a kameralista koncepciónak megfelelő „Magyarország statisztikája” címmel és leíró statisztikai jelleggel, mely csupán a XX. század elejétől kezdett elméletibb jelleget ölteni.¹⁷

Tartalmi vonatkozásban, bármily vázlatosan is, talán azt látszik szükségesnek kiemelni, hogy míg a FÉNYES-féle Országos Statisztikai Hivatal elsősorban gazdasági feladatokra kívánta koncentrálni működését,¹⁸ addig a KELETI vezetése alatt álló végleges Központi Statisztikai Hivatal jóval nagyobb figyelmet szentelt a népességi statisztikának, melyben eleinte a népszámlálások játszották a kulcsszerepet, míg a népmozgalmi statisztika csak az állami anyakönyvezés bevezetése után, azaz 1895-től tudott csak rendszeres formában kiépülni. A népszámlálások statisztikája annyiban is kulcsszerepet játszott, hogy a foglalkozási, majd 1900-tól kezdve a ház- és földbirtokviszonyok kapcsolódó

¹⁷ *Ua.*: A magyar statisztikai felsőoktatás külföldi forrásai és kapcsolatai, KSH: A magyar statisztikai felsőoktatás kétszáz éve, Budapest, 1979., 77. és köv. o.

¹⁸ *Ua.*: (11) alatt id. m.

összeírásán keresztül fontos gazdaságstatisztikai adatok felvételére is módot nyújtott.¹⁹

Viszonylag gyorsan és jól alakult ki az ekkor még túlnyomóan agrárviszonyokra támaszkodó közgazdasági rendszerben a mezőgazdasági statisztika, mely kulminált az 1895-ös nagyszabású mezőgazdasági üzemi statisztikai felvételben. melynek eredményeire maga LENIN is ismételten hivatkozott.²⁰ Hasonlóan gyorsan, 1871-től kialakult a hitelintézeti statisztika, miután a hitelintézeteknek a meggyorsult kapitalista fejlődés viszonyai között igen nagy szerepük volt, továbbá a külkereskedelmi statisztika főleg az agrár-termékek értékesítésére való tekintettel, már 1881-től kezdve. Viszonylag gyenge pont volt az iparstatisztika területe, miután az első monografikus felmérésre csak 1898-ban került sor, a rendszeres számbavételre pedig csak 1910-től kezdve. Viszonylag későn reagált a magyar statisztikai hivatal a nagyszabású kivándorlási folyamatra, mely a mezőgazdasági proletarizálódás egyik legszembeszökőbb következménye volt,²¹ s méginkább elmaradt az ipari proletariátus problémáinak megragadása terén az I. világháború előtt. Mintaszerűnek minősíthető viszont a közoktatási statisztika, míg a kor módszertani elveinek megfelelő anyanyelvi alapon álló nemzetiségi statisztika az egyik legvitatottabb terület maradt mindvégig.

Az I. világháború és annak következményei igen nagy erőfeszítéseket kívántak meg a magyar polgári hivatalos statisztikai szolgálattól, amelyeknek nagyban egészben eleget is tudott tenni megfelelő létszám és költségvetési viszonyai, valamint szakmai felkészültsége következtében. Kiemelkedik e téren a háború alatt létrehozott átfogó termelési statisztikai rendszer megalkotása, valamint az ezzel összefüggő egységes pénzügyi és hitelstatisztikai rendszer kialakítása. A háború után közvetlenül a legnagyobb feladatot a béketárgyalás anyagának előkészítése jelentette, valamint a háború következményeinek, elsősorban kárainak felmérése és a területi változások támasztotta problémák statisztikai megragadása. Közgazdasági téren külön problémát jelentett az ország gazdasági életének népszövetségi szanalásához kapcsolódó gazdasági ellenőrzés a Nemzetek Szövetsége erre a célra kirendelt főbiztosán keresztül, mely nagyrészt a statisztikai hivatal makro-ökonómiai jellegű adatgyűjtéseire épült. Ez lehetővé tette az 1929—33-as nagy világgazdasági válság idején egy rudimentáris közgazdasági mérlegrendszer kialakítását és a modern gazdaságstatisztika kiépítése felé való átmenetet is, továbbá többek között az ipari konjunktúra-statisztika bevezetését.

Az utolsó polgári statisztikai törvény, az 1929: XIX. tc. meghozatalában legalább annyira szerepe volt a politikai szempontoknak is, mint a szakmaiaknak.²² A cél nemcsak a hivatalos statisztikai szervezet racionalizálása és korszerűsítése, valamint az ország és kor megváltozott követelményeire való alkalmazása volt elsősorban, hanem egyben a politikai célokat szolgáló centralizálás is. Ez a tendencia kifejezésre jutott nemcsak abban, hogy a magyar hivatalos statisztikai szolgálatot a miniszterelnökség alá rendelte, de főleg abban,

¹⁹ *Ua.*: (15) alatt id. m.

²⁰ *Ua.*: Lenin és a statisztika, Statisztikai Szemle, 1970. 11. sz., 1177. és köv. o.

²¹ *Ua.*: „A magyarországi népesség számának alakulása és a magyar népességstatisztikai tudomány, Történeti Statisztikai Közlemények, 1959. 1—2. sz., 118. és köv. o.

²² REMETÉY, E.: Az új statisztikai törvény előkészítésének kérdései, Statisztikai Szemle, 1958. 4. sz., 268. és köv. o.

hogy az adatszolgáltatási kötelezettséget is kiterjesztette a Központi Statisztikai Hivatal munkatervén kívüli, de külön kormányengedély alapján végrehajtandó adatgyűjtésekre. Az adatok szolgáltatására most már nemcsak a közttestületek és közintézmények, de az összes természetes és jogi személyek is kötelezve lettek a jogi garanciák hangsúlyozásával. Ennek megfelelően a törvény rendelkezései most már nem csupán a Központi Statisztikai Hivatalra, de általában „a magyar hivatalos statisztikai szolgálatra” vonatkoztak, ami kétségkívül a Székesfehérvári Statisztikai Hivatal autonómiájának a korlátozását is jelentette, — élsősorban annak a munkatervbe történő bevonásán keresztül. Ugyanakkor a törvény felállította az egységes módszertani követelmények fokozottabb érvényesítése és korszerű színvonalra hozatala érdekében a „Statisztikai Tanácsot” is, továbbá külön is intézkedett a szakképzés intézményesítéséről és a főiskolai képesítésű alkalmazottak körében a közgazdasági és matematikai képesítésű munkaerők arányának az emeléséről.

A törvény életbe léptetése, egy annak megfelelő szervezeti szabályzat kiadása, valamint a Statisztikai Tanács szervezetét megállapító szabályzat kiadása nagy gyorsasággal, még ugyanebben az évben megtörtént a 2800/1929. és a 3600/1929., a 400/1929. M. E. sz. rendeletek kiadásával és lényegileg ezen a törvényes szabályozáson nyugodott a magyar hivatalos statisztikai szolgálat munkája a II. világháború befejezéséig és az új, szocialista korszak kezdetéig.

V.

A II. világháború befejezésével, az ország politikai értelemben vett felszabadulásával és demokratikus átalakulásával párhuzamosan megindult a gazdasági újjáépítés munkája és a háborús romok eltakarítása. Ebben nagy szerepe volt a magyar hivatalos statisztikai apparátusnak, mely már 1945 második felében megkezdte a háborús károk felmérését és az újjáépítéshez szükséges statisztikai munkálatok beindítását. Egyelőre a régi szervezetre és a régi jogszabályokra támaszkodva, de új, demokratikus szellemben s így egyik jelentős támaszává vált a demokratikus szellemben kiépülő új államigazgatásnak.

Legnagyobb nehézségként statisztikai téren a háború alatt meglazult állampolgári és hivatalnoki „morál” azon hatása jelentkezett, hogy egyrészt az adatszolgáltatási fegyelem meglazult, másrészt a pillanat szükségleteinek a hatása alatt elburjándoztak a kellően át nem gondolt adatfelvételek, melyek mint „párhuzamos” statisztikák nem egyszer feleslegesen terhelték meg az államapparátust és az állampolgárokat. Ezek a körülmények tették szükségessé 1946 folyamán egyrészt a 14 020/1946. M. E. sz. kormányrendelet kiadását a statisztikai adatszolgáltatás teljesítésének hatékonyabbá tételéről, főleg az 1929: XIX. tc. büntető rendelkezéseinek szigorításával próbálva felszámolni e téren a „háborús morál” túlélését, — valamint a 23 356/1946. M. E. sz. kormányrendelet kiadására,²³ mely a központi igazgatás és felügyelet alá eső statisztikai tevékenység bejelentése tárgyában lett közreadva. Ez utóbbi nemcsak az ún. „belső igazgatású célú adatgyűjtések” bejelentésén keresztül kívánta az elburjándozott „párhuzamos” adatgyűjtéseket és az át nem gondolt ún. „vadstatisztikák” elrendelését az államigazgatásági főhatóságok részéről meggátolni, de az

²³ „A magyar hivatalos statisztikai szolgálatra vonatkozó joganyag változásai”, Magyar Statisztikai Szemle, 1947. 3—4. sz., 139. és köv. o.

1929-es statisztikai törvény 2800/1929. M. E. sz. végrehajtási utasításának a módosításával is. Az utóbbi jogszabály ugyanis elrendelte a Központi Statisztikai Hivatal előzetes tájékoztatásának a kötelezettségét az új adatgyűjtés terjedelméről és időpontjáról, s fenntartotta ez utóbbinak azt a jogát is, hogy a „belső igazgatású adatgyűjtés” fogalmának autentikus interpretációjára egyedül ez az intézmény jogosult.

Az időközben kidolgozott „3 éves terv”, melynek végrehajtására 1947. elejétől kezdve került sor, már nemcsak az ország gazdasági újjáépítését és a háború előtti gazdasági színvonal elérését vette csupán célba, hanem egyben a szocialista típusú tervgazdálkodásra való áttérést is és rajta keresztül nemcsak az ország gazdasági, de társadalmi és vele együtt államigazgatási struktúrájának szocialista jellegű átalakítását is. Ennek a 3 éves tervnek beindításához szükséges államosítások foganatosítása már egyik feltételét képezte. A statisztikai munka így szükségszerűen a tervgazdálkodás irányítására létrehozott fő állami szerv, a Népgazdasági Tanács irányítása alá kellett, hogy kerüljön, kifejezésre juttatva a szocialista statisztika megváltozott szerepét, mind terjedelmében, mind minőségében való megnövekedését a gazdaságstatisztika terén, különös tekintettel a statisztika operativitására.

VI.

A főleg az 1949- és 1950-es évek folyamán kiadott népgazdasági tanácsi határozatok a megváltozott jellegű statisztikai munka szinte összes fontosabb alapvető kérdéseit fokozatosan kénytelenek voltak célbavenni, úgy, ahogy azokat a statisztikai gyakorlati munka felvetette. Kulminált ez a fejlődési folyamat a jogi szabályozás oldaláról a 2021/1952. M. E. sz. határozatban, mely lényegileg a Központi Statisztikai Hivatal feladatát, szervezetét és a statisztikai munka rendszerét átfogóan s a népgazdaság fejlesztésével összhangban szabályozta.

Nagy szerepet játszott ebből a szempontból az alapul szolgáló első „5 éves terv” beindítása és a vele összhangban kifejlesztett és a merev központi irányításon alapuló népgazdasági szintű tervezés, a hozzá szükséges népgazdasági intézmények és államigazgatási irányítási rendszer kialakításán keresztül. Viszszafelé tekintve, ma már világosan látható, hogy az ehhez szükséges tapasztalatokat és az ezek megvalósításához szükséges elméleti koncepciókat döntő mértékben a szovjet hivatalos statisztikai szolgálat munkájából és az ahhoz igen szorosan simuló szovjet statisztikai tudományból lehetett csak meríteni, s ugyancsak nagy szerepet játszott e téren a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa keretében kialakuló nemzetközi jellegű szocialista statisztikai együttműködés is a szocialista országok között.²⁴

Ennek a nagyszabású új fejlődésnek legfőbb állomásai között említhetjük a Népgazdasági Tanács azon 1949-es határozatait, melyek a statisztikai munka makro-ökonómiai súlypontjainak kialakítását és ezzel párhuzamosan a me-

²⁴ VOLODARSZKIJ, L.: 60 éves a szovjet állami statisztika, Statisztikai Szemle, 1978. 11. sz., 1061. és köv. o., — továbbá BOJARSZKIJ, A.: A szovjet statisztikai tudomány történetéből, uo., 1979. 5. sz., 507. és köv. o., — valamint „A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 60. évfordulója, uo., 453. és köv. o., — s végül: BÁLINT, J.: A KGST jelentősége a magyar népgazdaság és statisztikájának a fejlődésében, uo., 1979. 1. sz., 5. és köv. o.

gyei hivatalos statisztikai kirendeltségek felállítását rendelték el, továbbá a statisztikai munka gépesítését vették célba. E három súlypont pregnánsan tükrözte a magyar hivatalos statisztikai szolgálat szocialista irányban való átalakításának fő vonalát és az ezekkel kapcsolatos új statisztikai adatgyűjtéseket is megszervezte. A legfontosabb ezek között az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek, a közlekedés, a háztartások és az épületek statisztikájának fejlesztése volt. Kiegészítette ezt az átalakulást egy Gazdaságstatisztikai Bizottság, mint tervgazdaságra specializált statisztikai tanács felállítása, a minisztériumok jobb tájékoztatását szolgáló „Statisztikai Értesítő” kiadása, valamint a statisztikai szaktanfolyamok rendezése, elsősorban a vállalati gazdálkodásban nagy szerepet kapó vállalati statisztikusok és főkönyvelők felkészítése érdekében.²⁵

Az 1950-es népgazdasági tanácsi határozatok e fejlődést annyiban vitték tovább, hogy a gazdaságstatisztika gyorsabbá és operatívabbá tételét szorgalmazták és a makro-ökonómiai statisztikát új területek kialakításával szélesítették. Ezek között mint legdöntőbbek a népgazdasági mérlegmódszer meghonosítása, a beruházások, a munkaerő, a fogyasztás és az életszínvonal statisztikájának kiépítése, továbbá a szociális, népességi és kulturális statisztika tervgazdálkodással összhangban levő programjának kidolgozása említhetők. Súlyponti feladatot jelentett továbbra is a gépesítés, valamint az új egységes gazdaságstatisztikai metodika és a statisztikai tervmetodika kidolgozása, a fogalmak egységesítése, a metodikai változások esetére is a fogalmak egységességének biztosítása és a változott metodikára való folyamatos átmenet biztosítása. Mindezek az átalakulások főleg az ipar- és üzemgazdasági statisztika terén hoztak jó eredményeket, míg a mezőgazdasági és a külkereskedelmi statisztika területén e kérdések megoldása még sokáig nehézségeket támasztott.²⁶

A 2021/1952. M. E. sz. határozat a Központi Statisztikai Hivatal feladatát, szervezetét és munkáját — mint említettük — elsősorban a népgazdaság fejlesztésével összhangban igyekezett most már átfogóan szabályozni, főleg az ún. „párhuzamos statisztikai adatszolgáltatási és jelentési rendszer” szemszögéből. Ugyanakkor azonban zárórendekezéseiben már egy törvényerejű rendelet előkészítését is elrendelte a statisztikai hivatal feladataival és szervezetével kapcsolatban, melynek alapján csakhamar, — még ugyanebben az évben — az első szocialista jellegű statisztikai törvény kiadása is lehetségessé vált a kialakult helyzet és a lefolyt fejlődés alapján.

A szóbanforgó határozat abból indult ki,²⁷ hogy a statisztikai tájékoztatás elsősorban a felső államvezetés és a helyi, tanácsi államvezetés céljait szolgálja és beszámolási rendszere elvileg egységes adatfelvételi és feldolgozási módszeren alapul és maga az egész statisztikai rendszer is egységes. Mindez megengette azonban, hogy a minisztériumi, illetve főhatósági felügyelet alá tartozó államigazgatási szervek egyrészt főhatóságaiknak, másrészt a statisztikai szervezeteknek párhuzamosan jelentették a megkívánt statisztikai információkat és ugyanez állt a tanácsi szervezetben dolgozó helyi alárendelt szervekre is. E cél-

²⁵ „A Népgazdasági Tanács határozata a Központi Statisztikai Hivatal működéséről”, Statisztikai Szemle, 1949. 10—11. sz., 369. és köv. o.

²⁶ „A Népgazdasági Tanács határozata az üzemi statisztikáról”, Statisztikai Szemle, 1950. 3—4. sz., 124. és köv. o., — továbbá „A Népgazdasági Tanács határozata a Központi Statisztikai Hivatal munkájával kapcsolatos egyes kérdésekről”, uo. 8. sz., 515. és köv. o.

²⁷ „A Minisztertanács határozata a Központi Statisztikai Hivatal feladatáról és szervezetéről és a statisztikai munka rendszeréről”, Statisztikai Szemle, 1952. 2. sz., 79. és köv. o.

ból került sor a megyei statisztikai felügyelőségek mellett a járási és városi területi statisztikai szervek kiépítésére, valamint a központi statisztikai szerv ellenőrzési feladatainak körülírására, — különös figyelemmel a statisztikai adatok ún. „bizonylati” alátámasztására, valamint a statisztikai munkafegyelem megszilárdítására. A szakmai színvonal emelését ez a határozat a hivatásos statisztikusok képzésén keresztül is igyekezett megragadni középfokú statisztikai technikumok felállításával, felsőfokon pedig a Marx Károly Közgazdasági Egyetemen folyó statisztikai szakképzés kialakításával. Ugyanezt a célt szolgálta a hivatali kötelező szakvizsga bevezetése is az 1954. évtől kezdve.

A háború utáni új politikai fejlődés, majd a tervgazdálkodásra való áttérés 1947-ben és a szocialista ötéves tervek rendszerének meghonosítása 1950-től végeredményben igen nagy és új követelményeket támasztottak a hivatalos statisztikai szolgálattal mint a szocialista államigazgatás specializált szervezetével szemben. A fejlődést e változások a hivatalos statisztika területén is olyan mértékben gyorsították fel, hogy — mint az előbbiekből ez már kiderült — lényegileg egy olyan teljesen új és működőképes statisztikai apparátus alakult ki, mely szolgálati feladatait az új követelményeknek megfelelően el is tudta látni. E felismerés vezetett az eredetileg célbavett törvényerejű rendelet kiadása helyett egy új statisztikai törvény — jelentőségét tekintve tulajdonképpen „alaptörvény” — közreadására s az 1952. évi VI. tv.-ben történő kodifikálására az „állami statisztikáról”.²⁸ E törvény valamivel részletesebben és pontosabban írta körül a hivatalos statisztikai szolgálat feladatát, annak lényegét az ország gazdasági és társadalmi jelenségeinek állapotában és folyamataiban mutatkozó összefüggések és arányok rögzítésében, a népgazdasági terv teljesítésének kimutatásában látva. Az ehhez szükséges adatszolgáltatási, ellenőrzési és tájékoztatói rendszer kidolgozása természetesen ebbe beletartozott, támaszkodva a területi szervezetre és a kettős adatszolgáltatási rendszerre.

Ez utóbbi keretben kiemelte a törvény az állami és a szövetkezeti statisztika jelentőségét, valamint a minisztériumok és egyéb állami főhatóságok hatáskörébe tartozó ún. igazgatási célú statisztika jelentőségét. Ezek egyeztetését ugyanakkor a Központi Statisztikai Hivatallal kötelezően írta elő. Mind a statisztikai ellenőrzés, mind az adatközlés mikénti kialakítását ugyanis a törvény szilárdan a hivatal hatáskörébe utalta, akárcsak a statisztikai szakképzés kérdésének megoldását is, — ez utóbbit azonban csupán előterjesztési joggal, kormányhatáskörbe utalva azt. Intézkedett végül a törvény a statisztikai munkával kapcsolatos büntetőjogi szabályokról is.

Az új és első szocialista statisztikai törvény indoklása, előadói beszéde és parlamenti vitája egyaránt kiemelték, hogy e törvénnyel elsősorban a kialakult új fejlődés rögzítéséről és továbbfejlődésének biztosításáról kellett gondoskodni. Azaz a kapitalizmus korszakában kialakult hiányos gazdaságstatisztikát makro-ökonómiai szinten átfogóan kellett kiépíteni és a tervgazdálkodás szolgálatába állítani, ideértve az ezzel összefüggő területi hálózatok kialakítását és annak a mezőgazdaság területén még folyó szocialista átalakulás szolgálatába való állítását. Ugyanakkor ismételten hangsúlyt kapott az ehhez szükséges magasfokú szaktudás biztosítása és nemcsak a statisztikai fegyelem melletti, de a statisztikai torzítások és ferdtések elleni harc is. Erre annál is inkább szük-

²⁸ „Az 1952. évi VI. törvény az állami statisztikáról, Statisztikai Szemle, 1952. 12. sz., 1011. és köv. o., — továbbá „Indokolás az állami statisztikáról szóló törvényjavaslathoz”, uo., 1014. és köv. o.

ség volt, mert a szocialista állami statisztikában megnyilvánuló nyilvánosság hiánya a társadalom és közvélemény felé nehezítette a tisztán hivatalos jellegű „statisztikai ellenőrzés” munkáját.

VII.

Az első öt éves terv végrehajtásának a tapasztalatai és különösen a második öt éves terv kidolgozásának a problémái nagy erővel mutattak rá ennek az első szocialista statisztikai törvényben rögzített hivatalos statisztikai szolgálat által képviselt állami statisztikai rendszernek egyes hiányosságaira és különösen továbbfejlesztésének új irányaira.

Egyik ilyen probléma, a nyilvánosság biztosítása, menetközben megoldódott, — abból a megfontolásból kiindulva, hogy a tájékoztatásra nemcsak az állami vezetőknek, de magának a dolgozó népnek is igénye van és ezt ki kell elégíteni. Élesen vetődött fel az adatgyűjtések központi engedélyezési rendszerének tarthatatlansága is. Ebből a megfontolásból a 10 148/1957. Gazdasági Bizottsági határozat az igazgatási célú adatgyűjtések engedélyezését a miniszterekre és az országos főhivatalok vezetőire, vagyis e terület legfőbb irányítóira ruházta, — beleértve az e területtel kapcsolatos tájékoztatási jogkört is. Erre annál is inkább szükség volt, mert a vállalatok, intézmények, valamint a kulturális és szociális ellátás területei a fejlődésben eléggé lemaradtak, miután az 1952. évi VI. tv. végrehajtási rendelete a rohamos fejlődés következtében sohasem jelent meg és így e részterületek kielégítő szabályozása elmaradt. Világossá vált az is, hogy a statisztikai munka módszertani egységét, az adatok valódiságának ellenőrzését is csak kötelező jellegű szabályozással lehet biztosítani, valamint hogy e probléma megoldásának igen mély tudományos alapjai vannak, amelyeket egy megfelelő szabályozással szintén biztosítani kell. Végül az is nyilvánvalóvá vált, hogy a statisztikai szakképzés szabályozása hatásosan csak az országos főhatóságok vezetőinek bevonásával, kormány szinten történhet.

Az 1952-es statisztikai törvény egyes büntetőjogi rendelkezései is egyébként egyenesen drákói szigorúságúak voltak, — támaszkodva egyrészt az 1951. évi idevágó 21 tvr. rendelkezéseire is —, de ugyanakkor nem intézkedtek a törvényszegések előzetes lehető megakadályozásáról, — elsősorban a kötelező gondosság elmulasztásának a szankcionálásáról. Ezzel függött az is össze, de részben a közvélemény már érintett tájékoztatási problémáival is, hogy a 9/1955. (II. 15.) M. T. sz. rendeletben meg kellett határozni az államtitoknak minősülő adatok megállapításával kapcsolatos eljárást is.²⁹

Problémákat támasztott végül a népszámlálásokkal összefüggő speciális teendők jogi szabályozatlansága is.³⁰ A háború után a népességi helyzet megnyugtató és egyértelmű felmérése céljából a tízévenként esedékes népszámlálást 1948 végére előre kellett hozni. Ez egyben a 10 800/1948. M. T. sz. rendelet alapján azt is lehetővé tette, hogy az önálló kisiparosok és kereskedők, valamint a lakóházak és egyéb épületek felvételére is sor kerüljön. A következő, 1960-as népszámlálás előkészítésére az állami és statisztikai vezetés már fokozottabb figyel-

²⁹ REMETÉY, (22) alatt id. m., — továbbá MEIXNER, L.: Hozzászólás dr. Remetey Ervin: Az új statisztikai törvény előkészítésének egyes kérdései” c. cikkéhez, Statisztikai Szemle, 1958. 8—9. sz., 870. és köv. o.

³⁰ REMETÉY, E.: „A magyar népszámlálásokra vonatkozó statisztikai jogszabályok,” Statisztikai Szemle, 1959. 10. sz., 1014. és köv. o.

met fordított. Az 1056/1956. (VI. 26.) M. T. sz. határozat eredetileg az előkészítést 1959 elejére, majd az 1956-os események által okozott késedelemre való tekintettel az 1001/1958. (I. 5.) M. T. sz. határozat az előkészítést 1960 elejére rendelte el. Az időközben felmerül próbanépszámlálás megejtésének a szükségessége külön szabályozást is igényelt, s erről a 62/1958. (IX. 30.) M. T. sz. határozat intézkedett, elrendelve és először szabályozva ezt az ún. „mikrocenzust” hazánkban. Végül az 1960-as népszámlálás végrehajtását egy külön törvényerejű rendelet, az 1959. évi 30. tvr. rendelte el. Ez az újszerű jogi szabályozás mindenekelőtt azért vált szükségessé, mert az általános statisztikai jogszabályok túlnyomó része eleve a gazdaságstatisztika és a terveződésközponti statisztika problémáit tartotta szem előtt.

A hivatalos statisztikai szolgálat központi szervének, a Központi Statisztikai Hivatal jogi osztályának vezetője már 1966-ban felvetette azt a problémát, hogy tulajdonképpen fel kell készülni egy újabb statisztikai törvény előkészítésére a gyorsan változó gazdasági és társadalmi viszonyok következtében.³¹ Úgy tűnik azonban, hogy az az 1957-es rendelet, mely a minisztériumok és állami főhatóságok vezetőinek nagyobb szabadságot adott az igazgatási célú statisztikai adatgyűjtés területén, még hosszabb ideig ki volt képes elégíteni a rugalmasabb tervezési módszerek irányában fejlődő gazdaságstatisztikai igényeket. Problémák inkább a területi tanácsi apparátusban mutatkoztak, ahol az országos adatgyűjtések egyöntetűségének a biztosítása egyre inkább nehézségeket támasztott és végül is a 1009/1971. (IV. 15.) Korm. sz. határozat felhatalmazása alapján a Központi Statisztikai Hivatal elnökének 5/1971. sz. elnöki utasításával nyert új rendezést.

Ez a rendelet hangsúlyozza³², hogy az országos adatok begyűjtésének alapja a hivatal országos adatgyűjtési rendszere, de továbbra is fenntartotta az 1/1970. (VII. 4.) KSH. sz., s a tanácsok információs rendszerének fejlesztéséről szóló rendelet alapján, hogy az ezen túlmenő helyi adatszükségletet a tanácsok begyűjthessék szakigazgatási szerveiken keresztül — feltéve, hogy abba a Központi Statisztikai Hivatalnak betekintést biztosítsanak. Az országos adatokra nézve ez utóbbi központi szerv feladata az, hogy a megyei, fővárosi és helyi tanácsokat területi szervein keresztül informálja. E szóbanforgó 1971-es KSH elnöki utasítás azt is leszögezte, hogy az országos adatokra épülő információk csak korlátozott mértékben épülhetnek reprezentatív felvételből származó adatokra. Ugyancsak megállapítja e rendelet az országos adatok csoportosítási rendszerének kereteit is. Az ágazati osztályozási rendszerben a rendelet állami és szövetkezeti rendszer szerinti tagolást ír elő, melynél az állami szektor a minisztériumi és tanácsi szektorok szerint tagolódik. A két fő szektor, az állami és szövetkezeti adja együtt a szocialista szektort, mely a magánszektoral kiemelve az egész népgazdaságot felöleli. A területi csoportosítás előírt tagolása megyék, illetve főváros, majd megyei városok, járáások és községek szerint lett rögzítve.

Mindezek a változások már előrevetették annak árnyékát, hogy a túlzott centralizmuson alapuló gazdaságirányítási rendszer fellazulásával együtt jelentős változásoknak kell a magyar szocialista hivatalos statisztikai szolgálatban.

³¹ *Ua.*: A harmadik magyar statisztikai alaptörvény, Statisztikai Szemle, 1966. 5. sz. 514. és köv. o.

³² „A Központi Statisztikai Hivatal elnökének 5/1971. KSH. számú utasítása a tanácsok információs rendszerének továbbfejlesztéséről,” Statisztikai Szemle, 1971. 12. sz., 1268. és köv. o.

is végbemenni, mely a merev központi szabályozás háttérbe szorításával és a rugalmasabb minisztériumi statisztikai vonal párhuzamos kialakításával sokkal jobban megfelel az országos statisztikai szükségleteknek. Kifejezésre jutott ez abban is, hogy egész hivatalos statisztikai rendszerünk az egyoldalú gazdaságcentrikusság helyett társadalomcentrikusabbá vált és a modern automatizált statisztikai adatfeldolgozás fokozottabb érvényesítése érdekében tudományos felkészültségét és színvonalát is egyre jobban elmélyítette.

Mindezeket a változásokat, ismét csak a lefolyt fejlődés eredményeire támaszkodva, második szocialista statisztikai törvényünk, az 1973. évi V. tv. rögzítette.³³ E törvény tovább finomította azokat a jogi előírásokat, melyeket hazánkban a „statisztikai tevékenységet folytató minden szervre, vagy személyre” alkalmazni kell. A statisztikai tevékenységet e törvény úgy definiálja, hogy ennek körébe tartozik nemcsak a statisztikai adatszolgáltatás és adatgyűjtés, de az adatfeldolgozás, elemzés, közzététel és tárolás is. E tevékenységeket az állami statisztikai szervezet gyakorolja, s ezek körébe tartozik a központi állami statisztika és az állami igazgatási statisztika. Előbbi szervei a KSH vezetésével a minisztériumokból és országos hatáskörű szervekből, valamint a tanácsokból adódnak, míg az utóbbiéhoz ugyanezek a szervek tartoznak a KSH kivételével.

Külön érdekessége a törvénynek az önkéntes adatszolgáltatáson alapuló statisztikai felvétel bevezetése, mely főleg közvélemény- és piacutatasi célokat szolgál a KSH felügyelete, szakmai irányítása és az állami és igazgatási statisztikával való összehangolása céljából. Ez az adatszolgáltatás ugyanolyan törvényes védelemben részesül, mint az utóbb említett két fő statisztikai terület, szemben az 1952-es törvény e hiányosságával. Az új törvény indoklása külön kiemelte a modern szocialista hivatalos statisztikai szolgálattal szemben támasztott legfontosabb követelményeket, elsősorban az adatok valóságának biztosítását, majd a gyors közlést és a gyors tájékoztatást húzva alá, továbbá az ennek megvalósításához megkívánt magas szakmai színvonalat a hivatalos statisztikusok körében. Végül és nem utolsósorban a tudományos és gépi igények fokozódása ellenére hangsúlyozta az ökonomikus működés szükségességét és a költséges megoldások lehető kerülését.

A magyar szocialista statisztikai szolgálat jogi szabályozása terén történt nagy előrelépést az is mutatja, hogy e második statisztikai alaptörvény jellegű jogszabály végrehajtási utasítása még ugyanabban az évben napvilágot látott a 27/1973. (X. 12.) M. T. sz. rendelet alakjában. Ez a jogszabály megadta az állami statisztika egységes rendjébe tartozó szervekre és az önkéntességen alapuló statisztikai adatszolgáltatásra vonatkozó elvi szabályokat. Külön rögzítette a KSH-nak a minisztériumi vonalon folyó összes statisztikai tevékenységet érintő koordinációs feladatának gyakorlása céljából létrehozandó koordinációs bizottságok feladatait és teendőit³⁴, majd külön a KSH szervezetét és feladatait. Ez utóbbiak között külön is kiemeli az éves és középtávú, azaz 5 éves időperiódusokra vonatkozó főbb feladatokat, valamint a továbbra is 10 évenként megtartandó népszámlálásokat és a statisztika terén a nemzetközi együttműködésből fakadó feladatokat. E végrehajtási rendelet kiegészítéseként az

³³ „Az 1973. évi V. törvény a statisztikáról” Statisztikai Szemle, 1973. 11. sz., 1055. és köv. o., — továbbá „Indoklás a statisztikáról szóló törvényjavaslathoz”, uo. 1059. és köv. o.

³⁴ „A Központi Statisztikai Hivatal elnökének 1/1973. (XII. 9.) KSH számú rendelkezése a Statisztikai Koordinációs Bizottság összetételéről”, uo. 12. sz., 1237. és köv. o.

1/1973. (XII. 9.) KSH eln. sz. rendelet megadja az állami statisztika keretébe tartozó minisztériumok és országos hatáskörű szervek taxatív felsorolását, továbbá azoknak a létrehozandó Statisztikai Koordinációs Bizottságban történő képviselését is szabályozza. A Statisztikai Koordinációs Bizottság ügyrendjét a 3/1974. KSH eln. utasítás szabályozta, intézkedve annak munkatervéről és az ülések és az ott felmerült teendők előterjesztések rendjéről, valamint az ún. szakmai munkabizottságok kialakításáról. Ennek megfelelően a Statisztikai Koordinációs Bizottság még ugyanebben az évben megalakult és megkezdte működését.³⁵

Igen nagyjelentőségűnek kell végül tekinteni az 1/1974 (VIII. 10.) KSH eln. sz. rendeletet, mely a statisztikai adatszolgáltatásnak, s a statisztikai adatgyűjtésnek az állami statisztikában kötelező érvényű szabályzatait rögzíti, — az egységes adatszolgáltatási rendszerbe nem tartozó és önkéntes jellegű adatgyűjtést, illetve adatszolgáltatást is beleértve. Ezt egészítik ki az új, vagy módosított adatgyűjtésekre vonatkozó szabályok, valamint a tárolt adatok felhasználására vonatkozó előírások és a velük összefüggő büntető rendelkezések részletes szabályai.³⁶ Meg kell ezzel kapcsolatban még azt is jegyezni, hogy az új statisztikai törvény szelleme már tulajdonképpen korábban, annak kiadása előtt is érvényesült, mind a törvényes szabályozás, mind az adatszolgáltatók védelme tekintetében, a 2%-os népességi összeírást az 1972. év végére elrendelő 38/1972. (XI. 19.) M. T. sz. rendeletben,³⁷ mely a népesség egészének személyi, családi és lakásviszonyaira vonatkozóan egy reprezentatív adatfelvétel alapján kívánt gyors, de megbízható következtetéseket levonni.

VIII.

Talán ezzel a negyedszázados fejlődéssel el is érkeztünk a magyar szocialista hivatalos statisztikai szolgálat fejlődésének jól megragadható második mérföldkövéhez, hiszen az 1973-as évvel a nagyon erősen világgazdaságra orientált népgazdasági rendszerünk olyan új befolyásnak lett alávetve egyrészt a nemzetközi nyersanyagárak, másrészt a nemzetközi olajárak emelkedése folytán, mely mindenhogyan új fejlődési szakasz kezdetét jelzi — függetlenül a gazdaságirányítási mechanizmusunk újabb átalakításától is.

Kétségtelen igazság ugyanis, hogy szocialista hivatalos statisztikánk gazdasági apparátusunk igényeivel és szükségleteivel harmonikusan, a gyakorlat igényeiből fejlődött fel arra a szintre, ahol jelenleg áll és ennek megfelelően fejlesztette ki tudományos apparátusát és színvonalát is.³⁸ E folyamatban kétségtelenül a legfejlettebb módszerekkel dolgozó iparstatisztika játszott a vezető

³⁵ „A Központi Statisztikai Hivatal elnökének 3/1974. KSH. számú utasítása a Statisztikai Koordinációs Bizottság ügyrendjéről”, Statisztikai Szemle, 1974. 6. sz., 575. és köv. o., — továbbá „Megalakult a Statisztikai Koordinációs Bizottság”, uo., 684. és köv. o.

³⁶ „A központi Statisztikai Hivatal elnökének 1/1974. (VIII. 10.) KSH. számú rendelkezése a statisztikai adatgyűjtésről és adatszolgáltatásról szóló szabályzat kiadásáról”, Statisztikai Szemle, 1974. 10. sz., 957. o., — továbbá „A statisztikai adatgyűjtésről és adatszolgáltatásról szóló szabályzat”, uo., 957. és köv. o.

³⁷ „A Minisztertanács 38/1972. (XI. 19.) számú rendelete a népesség egy része személyi, családi és lakásviszonyainak összeírásáról”, Statisztikai Szemle, 1973. 1. sz. 76. és köv. o.

³⁸ NYITRAI, F.-NÉ: A magyar iparstatisztika fejlődése a felszabadulástól napjainkig, Statisztikai Szemle, 1978. 8—9. sz., 883. és köv. o.

szerepet, de egyre nagyobb szerephez jutottak benne a Központi Statisztikai Hivatal szervezetén belül elhelyezett tudományos intézetek és intézmények. — egy gazdaságkutató és egy népességtudományi intézet, egy ökonometriai laboratórium és egy komputerizációs tudományos intézet.

Ebbe a fejlődési vonalba esik végül az egyetemek statisztikai és üzemgazdasági statisztikai tanszékeivel kialakult szoros tudományos együttműködés is a magyar szocialista hivatalos statisztikai szolgálat részéről, melyben a vezető szerepet továbbra is természetesen a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem játssza, de ugyancsak jelentős a szerepe a Magyar Közgazdasági Társaság kebelében 1966 óta működő Statisztikai Szakosztálynak is, valamint az ezen belül megalakult szakmai és egyéb, — területi, informatikai, nemzetközi, történeti statisztikai stb. — szekcióknak is. Ez nemcsak oktatási, de a szocialista gyakorlat szükségleteiből is táplálkozó szerény magyar statisztikai tudományos bázis, ENGELS meglátásának megfelelően, a hivatalos statisztikai szolgálat további fejlődéséhez szükséges tudományos alap kiépítéséhez is nem elhanyagolható mértékben hozzá képes járulni.

RÓBERT HORVÁTH

LES DISPOSITIFS LÉGAUX CONCERNANT LE SERVICE OFFICIEL HONGROIS DE STATISTIQUE DANS L'ERE DE LA STATISTIQUE SOCIALISTE

(Résumé)

Après le trentième anniversaire du service officiel hongrois de statistique, l'auteur pose la question comment le développement dudit service fut influencé par le règlement législatif. Dans la première partie de son essai il donne une synthèse de la formation et du développement du service officiel hongrois de statistique dans l'époque historique, c'est-à-dire à partir des débuts en 1848 et surtout depuis son établissement définitif à partir de 1867. A cette époque les dispositifs légaux furent représentés par les lois de base provenant des années 1874, 1897 et 1929. Cette dernière formant l'antécédent immédiat du premier règlement socialiste de la statistique officielle hongroise, l'essai donne une analyse sommaire de ses dispositifs juridiques.

Après une brève recapitulation du règlement légal d'après-guerre d'un caractère plutôt transitoire, l'auteur fournit un exposé détaillé de la première loi socialiste de statistique, la loi VI de l'an 1952, établissant un service officiel de statistique correspondant aux exigences de la planification rigide et centralisée. Ce système fut successivement altéré par voie administrative à partir des années 1960, mais cette transformation, répondant aux exigences de la planification souple, ne fut codifiée que par la loi V de l'an 1973, représentant le cadre légal actuel du service officiel hongrois de statistique. Il est caractérisé surtout par sa souplesse et — au lieu d'un centrisme économique — par un socio-centrisme, par un réseau territorial très développé avec une base technique de haut-niveau, ainsi que par un réseau d'instituts scientifiques spécialisés.

L'essai analyse à côté du rôle des dispositifs légaux hongrois des influences venant de l'étranger, surtout celle du service officiel de statistique soviétique et celle de la coopération internationale au sein de COMECON et de l'ONU.